

(5) 1890–1893: Särlagar för kvinnor på manskongresser

Ein zündendes Wort ist in weite Kreise
hineingeworfen worden: Internationaler
Arbeiterschutz.

Aug. Lehmkuhl, 1893

Efter att den tyske rikskanslern Otto von Bismarck 1878 förbjudit socialister att agera politiskt, lagstiftade han under det kommande decenniet om ett flertal socialförsäkringar för arbetare. De flesta av dem finansierades gemensamt av arbetsgivare och arbetare. Grannlandet Schweiz hade infört arbetarskyddslagar. Storbritannien hade sådana sedan länge. Den schweiziska federationen gjorde tidigt ansträngningar för att sprida arbetarskyddslagstiftning vidare till andra länder. Under slutet av 1800-talet bildades i flera länder ideella organisationer som verkade för en statlig intervention på arbetsmarknaden, vilken skulle gå längre än till försäkringar. Initiativ togs av akademiker, politiker och personer inom näringslivet. Bland dem fanns önskemål om en internationalisering av arbetarskydd. Även arbetarrörelsen fäste vid denna tid allt större vikt vid statliga arbetarskyddsåtgärder och deras spridning, och detsamma gjorde en socialt intresserad falang inom politiskt konservativa kretsar, ofta med katolsk anknytning.¹

Arbetarskyddskonferensen i Berlin 1890

En särskild behandling av kvinnor var självklar när en internationell konferens med fokus på arbetarskyddslagstiftning samlades i den tyska huvudstaden Berlin år 1890. Der internationale Arbeiterschutzkonferenz (Internationella arbetarskyddskonferensen) var den första i en serie officiella och halvofficiella

1. T ex Weber 1897; Carr (1969) 1977: Ch. 5 & 7; Baldwin 1990; Wecker 1995.

kongresser om arbetarskydd, som skulle komma att hållas fram till första världskriget. Den i Berlin hade sammankallats av den nye kejsaren Wilhelm II, i dennes försök att lösa ”den sociala frågan”. Kejsarens positiva hållning till viss statlig reglering av förhållanden på arbetsmarknaden tycks ha kommit av hans bekymmer för den strejkvåg som dragit fram över tyska industrier, särskilt i det expansiva Ruhrområdet med dess järnproduktion. De strejkande krävde främst löneförhöjningar och kortare arbetstider.²

Kejsaren hade kommit på kant med den åldrade men ännu mäktige rikskanslern i frågan om statlig reglering av arbetsmarknaden liksom i andra frågor. Bismarck var emot att staten ökade sin inblandning för att det skulle fördyra produktionen för näringslivet. Han ville inte ha någon lagstiftning om arbetstiden, vare sig generellt eller för vissa grupper. Detta, ansåg Bismarck, var en helt annan politik än införandet av socialförsäkringar, vilka han själv initierat. Hans principiella avståndstagande till arbetstidsreglering ledde till att han också var mot inskränkningar i särfallen, de som gällde barn och kvinnor. Rikskanslern hävdade att det vore orättvist att införa särskilda bestämmelser för vissa grupper av arbetare. I detta tänkte han som de radikalaste kvinnosakskvinnorna. Även ifråga om behandlingen av socialister hade Wilhelm II och Bismarck olika uppfattningar. Kejsaren upphävde 1890 de så kallade socialistlagarna, som förbjudit socialdemokrater att agitera och organisera sig som parti. Lagarna hade drivit många av rörelsens bästa agitatorer i landsflykt, men under 1890-talet blev socialdemokraterna en alltmer synlig politisk kraft i det tyska samhället.³

Wilhelm II försökte stärka sin nationella position genom att visa sig kapabel till internationella initiativ. Som symbolisk handling var sammankallandet av en arbetarskyddskonferens en markering av att han ensam bestämde utrikespolitiken. Bismarcks socialförsäkringar hade, enligt den nye kejsaren, varit bra men inte gått tillräckligt långt eftersom de inte lyckats stävja arbetarnas missnöje. Kejsaren beslöt att inleda ett internationellt samarbete kring statliga regleringar av arbetsvillkor. Idén var schweizisk. En reduktion av antalet timmar kvinnor och barn fick arbeta per vecka samt ett förbud mot

2. Gagliardi 1927:37.

3. Trappe 1934:3; Gagliardi 1927:29ff (socialistlagarna hade varit i kraft sedan 1878 och upphävdes av Wilhelm II 1890; Observera att de inte förhindrat socialdemokraterna att delta i val till riksdagen. Efter valet 1884 hade de 24 platser där. Carr (1969) 1977:150ff); Schmitt 1995a:96ff.

söndagsarbete var de frågor Wilhelm II ville påbörja förhandlingar om. Hans mål var att skapa ro i förhållandet mellan arbetsgivare och arbetare.⁴

Krav om obligatorisk söndagsvila och särlagar för barn och kvinnor var, enligt den samtida nationalekonomen och sociologen Alfred Weber, kännetecknande för både den konservativa religiösa politiska rörelsen och de akademiska så kallade katedersocialisterna (egentligen ett slags välfärdsliberaler). Detta var däremot inte krav som arbetarrörelsen hade satt högst. Denna prioriterade istället en generell arbetstidsförkortning till åtta timmar per dag för alla oavsett kön. Socialisterna i arbetarrörelsen ville få principen om en statlig reglering av arbetsmarknaden förverkligad, vilket även de andra två grupperna ville. Många socialister förespråkade särlagar för kvinnor och barn. Den främsta anledningen till att män inom socialismen kunde tänka sig begränsningar av kvinnors rätt på arbetsmarknaden var att de såg kvinnor som konkurrenter. Alla dessa så vitt skilda grupper var positiva till statliga lösningar på vad de såg som problematiskt, nämligen kvinnors lönearbete.⁵

Strejker och oro på arbetsplatserna hade drivit fram kejsarens initiativ att samla till en internationell konferens. Det var kanske främst socialisterna han försökte blidka. De hade blivit en stor underjordisk rörelse i Tyskland under förbudstiden. Eftersom de under alla dessa år ändå fått ställa upp vid valen till riksdagen, hade de i viss mån förblivit synliga genom sina representanter där. Wilhelm II var angelägen om att få till stånd en kompromiss med dem som också andra samhällsgrupper kunde acceptera. Om försöket att reglera marknaden på internationell nivå lyckades skulle resultatet bli att industrier i alla länder utgick från samma läge i konkurrensen mellan stater. Med detta som grundpremiss borde en statsintervention på arbetsmarknaden lättare kunna accepteras av arbetsgivarna, särskilt om strejkerna minskade i omfattning.⁶

Särlagar för kvinnor och mindre barn tycktes vara en fråga av den karak-

4. Gagliardi 1927:24ff & 34ff; Trappe 1934:15ff; Follows 1951:97ff; Wecker 1995.

5. Webers analys, *Congrès International de Législation du Travail, tenu à Bruxelles du 27 au 30 septembre 1897*. Rapports et compte rendu analytique des séances publié par le bureau de la commission d'organisation. Bruxelles: Weissenbruch, 1898:187ff, hädanafter = Bruxelles Sept 1897; samma uppsats separat, Weber 1897.

6. Gagliardi 1927:24ff & 35f; Trappe 1934:15ff; Wecker 1995; Också andra ansåg att statlig reglering vore bra för att inte ge socialister möjlighet att hävda ensamrätt till internationella lösningar. Att "examine in concert the grievances and inequalities complained of by the working classes and thus take the agitation of them out of the hands of the subversive international party" vore bra, enligt "the British Minister at Berne" (463) i en rapport 15/2 1889, Shotwell Vol. 1 1934:463ff.

tären att alla de med inflytande kunde känna att deras politik fick ett visst gensvar utan att detta stötte de andra grupperna alltför mycket. Kvinnor var inte att räkna med i detta politiska spel mellan mansgrupper.

Sammankallandet av en internationell konferens av detta slag var något nytt. Den ”ansågs oerhört radikal” och förutspåddes ”komma att bli af världshistorisk betydelse” av den svenske socialpolitikern och arbetsrätts-experten Erik Rinman. Mitt under konferensen kom dessutom Bismarcks dramatiska avsked från posten som rikskansler. En liten utvald skara, var och en representant för sitt lands regering, hade på Wilhelm II:s inbjudan kommit till Berlin. Överläggningarna var formella men från början avsedda att resultera enbart i rekommendationer.

Friherre Hans von Berlepsch var ordförande. Han var sedan början av januari preussisk minister för handel och industri och kejsarens handgångsman i omstrukturering av socialpolitiken. Föregående år hade von Berlepsch genomfört en lyckad medling i en gruvstrejk. Han var övertygad om att arbetarrörelsen var på väg att bli en viktig maktfaktor i samhället. Kejsaren och von Berlepsch skulle komma att tillsammans arbeta för en relativt progressiv socialpolitik under åren 1890–96. Sedan övergav kejsaren den och von Berlepsch fick avsked. Men även efter sin ministertid skulle von Berlepsch komma att engagera sig för internationaliseringen av arbetarskyddet och återkomma som aktör på internationella kongresser om arbetarskydd, och han blev med tiden högt uppskattad av arbetarrörelsen.⁷

På arbetarskyddskonferensen i Berlin skulle många frågor behandlas. Kommissioner hade tillsatts för gruvarbete, för söndagsledighet och för en undersökning om arbetsvillkoren för barn, ungdomar och kvinnor i industrin. Kommissionerna utformade förslag som sedan diskuterades i plenum.⁸ Egentligen kom frågan om särbehandling av kvinnor upp inom alla kommissionerna. Ett flertal nationella representanter uttryckte sina tvivel på lämpligheten att begränsa arbetsmöjligheterna för vuxna, ens om dessa var kvinnor. Trots detta blev en tidig slutsats att det vore önskvärt att ”flickor och kvinnor [...] inte arbetade nattetid”. Sju länder av femton, bland andra Tyskland och

7. Rinman 1901:205; Gagliardi 1927 skildrar förloppet då Bismarck gav upp makten och drog sig tillbaka; Trappe 1934:7–20; Follows 1951:120ff. Många, många fler har skrivit om Bismarcks avgång, t ex Carr 1977:162ff, 188f.

8. *Die Protokolle der internationalen Arbeiterschutzkonferenz 1890*:23f.

Sverige, röstade för ett sådant förslag till förbud, medan länder som Belgien, Italien, Portugal och Spanien röstade mot denna formulering. Frankrike, Danmark och Norge avstod från att rösta. På uppmaning av Jules Simon, som ledde den franska delegationen, fick omröstningen göras om. Den delades då upp på två separata frågor: en fråga om yngre omyndiga flickors nattarbete och en annan om myndiga kvinnors. I den slutliga omröstningen var åtta länder för ett förbud för vuxna kvinnor att arbeta nattetid medan fem länder, Belgien, Spanien, Frankrike, Italien och Portugal röstade emot. Danmark och Sverige lade ner sina röster.⁹

Senare tog Jules Simon till orda för att förklara sitt lands ställningstagande och sin önskan att se frågan uppdelad på två. Frankrike, framhöll Simon, värnade av tradition den individuella friheten och ville inte införa restriktioner för vuxna kvinnors arbete. Därför hade Frankrike först avstått från att rösta när frågan var vagt formulerad och sedan röstat för ett nattarbetsförbud för unga flickor men emot rekommendationen att förbjuda myndiga kvinnor sådant arbete. Jules Simon förklarade att individens frihet var hans lands officiella hållning. Så långt försvarade han den franska gruppens agerande. Men strax därpå skulle han desavouera den och därmed visa att han var nöjd med den rekommendation som hade tagits av konferensens majoritet. Mot slutet av sitt tal övergick han till att presentera sin personliga åsikt, som var motsatt den franska statens. Simon framhöll att han personligen ansåg att kvinnor skulle ses som en del av familjen och hemmet: som makar och mödrar. Att skydda kvinnor på arbetsmarknaden skulle hejda en utveckling som hotade familjen och därmed en demoralisering av medborgarna. Kvinnan borde "återvända till sitt hem och barnet till sin mor" för att samhället skulle fungera väl.¹⁰ Enligt Simons åsikt gjorde staten inte våld på principen om den personliga friheten för vuxna om den införde särlagar för kvinnor.

Jules Simon var vid tiden för Berlinkonferensen inte längre aktiv som politiker utan ägnade sig företrädesvis åt att understödja välgörenhet. Han kunde ta hedersuppdrag som det att vara ordförande för en internationell

9. *Die Protokolle der internationalen Arbeiterschutzkonferenz 1890:89ff*, 132; *Conférence internationale concernant le règlement du travail aux établissements industriels et dans les mines 1890:80*; I den franska delegationen ingick även den kände förespråkaren för nattarbetsförbudet för kvinnor, H. L. Tolain. Zancarini-Fournel 1995:81ff.

10. *Die Protokolle ... Arbeiterschutzkonferenz 1890:152ff*; "la femme soit rendue à son foyer, l'enfant à sa mère [...]", *Conférence internationale ... les mines 1890:135ff*.

kvinnokongress, som han varit året innan. I sitt hemland var han välkänd för sin positiva syn på särlagar för kvinnor och för att han ansåg att gifta kvinnor borde ägna sig helt åt familjens angelägenheter, inte alls åt lönearbete. Den franske utrikesministern Eugène Spuller hade med denna kunskap gett Jules Simon uppdraget att för Frankrikes räkning fara till Berlin, som ledare för de franska förhandlarna. Simon var onekligen rustad för uppdraget, eftersom han skrivit initierat om barns och kvinnors industriarbete och därtill hade en gedigen politisk karriär bakom sig, som minister och parlamentsledamot.¹¹

Endast om den franska staten entydigt hade velat hävda att kvinnor var vuxna individer utan speciella behov, hade valet av Simon varit olämpligt. Det konstiga var inte Simons hållning, som var allmänt känd, utan att han fick i uppdrag att representera sitt land vid denna konferens. Den franska staten hade ännu inte något nattarbetsförbud för kvinnor. Däremot var det, som nämnts ovan, en fråga som fanns i den allmänna debatten och som även hade varit uppe i nationalförsamlingen. Den hade fått en planerad kvinnokongress att splittras i två, varav Simon hade presiderat över den ena. Det är inte långsökt att se utnämningen av Jules Simon till delegationsledare som en manöver av politiker som ville se särlagar för kvinnor införda i Frankrike. Här öppnades en möjlighet att genom en internationell bakväg verka och få stöd för den uppfattningen, innan saken kom upp igen i nationalförsamlingen.¹²

Detta kan förklara Simons deklARATION. Han hade först gjort det möjligt för en majoritet i Berlin att rösta för nattarbetsförbudet med sitt krav på en mer preciserad omröstning. Och den franska delegationen hade kunnat rösta emot. Denna dubbla hållning, med det efterföljande talet vid ett senare formellt tillfälle som protokollfördes, hade naturligtvis en diplomatiskt överlagd avsikt och handlade inte om att Jules Simon önskade motsäga sin uppdragsgivare, den franska staten, eller att han var naiv. Det bör ha handlat om att pröva den internationella bärigheten av ett nattarbetsförbud för kvinnor och få en plattform för vidare argument inom fransk politik.

Jules Simons inlägg om vuxna kvinnor som juridiska icke-individer, inte jämförbara med män, väckte inte något genmäle ens från dem som röstat nej till förslaget. Någon diskussion om kvinnan som individ uppstod inte. Tvärt-

11. Jules Simons böcker i ämnet var *L'ouvrière* 1861, *Le Travail* 1866 och *L'ouvrier de huit ans* 1867. Om Simon: Séché (1887) 1898; Bertocci 1978.

12. Se Zancarini-Fournel 1995:75–92 om debatten om lagförslaget i Frankrike.

om, andra på konferensen accepterade och upprepade Simons betoning av att ett viktigt syfte med arbetarskyddslagstiftning för kvinnor var att ge modern tillbaka till familjen.¹³ Simons sätt att definiera alla kvinnor som mödrar var inte ovanligt vid denna tid, men gick uppenbarligen stick i stäv med vad den franska staten då ville skulle uppfattas som dess officiella syn.

Konferensdeltagarna, representanter för regeringar, utfärdade rekommendationer som de hade röstat om. Slutdokumentet hade, trots sin icke-förpliktande karaktär, en inte obetydlig tyngd i dessa tider av begynnande internationellt samarbete om arbetsmarknadsregleringar. Berlinkonferensen rekommenderade att kvinnor inte skulle arbeta på natten eller på söndagar, samt att deras totala arbetsdag inte skulle överstiga 11 timmar, med en paus på minst en och en halv timme. Den rekommenderade att kvinnor inte skulle tillåtas arbeta förrän fyra veckor efter att de fött barn¹⁴, utan att nämna något om att de under denna tid kunde behöva understöd i form av moderskapsförsäkring eller annan inkomstersättning. Dessa resolutioner blev riktlinjer för nationella initiativ beträffande arbetarskyddslagar. De åstadkom en viss likriktning mellan sådana lagstiftningar i västerländska nationer och gav, genom internationaliseringen, en sanktionering av existerande och kommande lagar.

Konferensen kom att underminera kvinnors status som oberoende vuxna på arbetsmarknaden, genom den diskurs om kvinnors arbetsuppgifter som knutna till familjen som där fördes och de rekommendationer som utfärdades. Hemmet och familjen var i sin tur definierade som grunden för ett stabilt samhälle och av stor vikt för staten. Antaganden om att kvinnor borde omfattas av en speciell form av medborgarskap låg bakom rekommendationen. Ett försvar för varje vuxens rätt till individuell behandling på arbetsmarknaden ändrades snabbt till sin motsats när det gällde vuxna kvinnor. De representanter som hade röstat mot nattarbetsförbudet för kvinnor hade gjort det inte av principiella skäl, för att skydda individens rätt till självständig verksamhet och kvinnors jämlikhet med män, utan i synnerhet för att deras statliga uppdragsgivare ville ha så få ingrepp som möjligt i den fria arbetsmarknaden.¹⁵

13. *Die Protokolle der internationalen Arbeiterschutzkonferenz 1890:152ff.*

14. *Conférence internationale concernant le règlement du travail aux établissements industriels et dans les mines 1890.*

15. *Die Protokolle ... Arbeiterschutzkonferenz 1890.*

En lagstiftning som tidigare begränsat kvinnors rätt till vissa arbeten, nämligen skråstadgarna, hade inte alltför många decennier tidigare upphört att gälla i industrialiserade länder. Under det systemet hade kvinnor ofta hindrats från att bli utbildade yrkesarbetare medan män haft de privilegierna. Det är viktigt att sätta in de nya förslagen om arbetsregleringar för kvinnor i det perspektivet. Några decennier eller generationer är en kort historisk tid och upphävandet av skrålagarna hade inte varit menat som en jämlikhetsreform mellan kvinnor och män utan mellan män. Många nationers representanter såg antagligen inget fel i att återigen behandla kvinnor på annat sätt än män. De levde ännu i en tradition där detta var vanligt i annan lagstiftning.

Kvinnors så kallade familjeplikter fick alltså en förnyad statlig och internationell legitimering i en tid då dessa började kollidera med krav som arbetsmarknaden ställde. Kvinnor behövdes och användes i lönearbetet. Både resonemanget om kvinnor som en del av familjen och den nya internationella rekommendationen som kom att legitimera detta, blev paradoxala i praktiken. Verklighetens krav på kvinnor blev genom dessa ingrepp på arbetsmarknaden motsägelsefulla. För att överleva och klara sig själv, eventuella barn och familj var arbetarklasskvinnor tvingade att tävla om arbeten på en arbetsmarknad där de var handikappade av sin ofta sämre utbildning. På grund av den särslagstiftning, som efter hand kom att införas i allt fler länder under 1890-talet och senare, måste kvinnor erbjuda sin arbetskraft på ännu sämre villkor än tidigare.

Andra internationalens kongresser 1889, 1891 och 1893

Internationell organisering spred sig bland underordnade grupper i samhället under 1800-talets sista decennier. Vi har sett hur kvinnor började organisera sig internationellt. Detsamma gjorde arbetare och de hade börjat tidigare.¹⁶ Skulle inte arbetarkvinnor kunna få stöd från denna socialistiska rörelse? De var ju mäns kamrater på arbetsplatserna. Många socialistiska feminister räknade med detta vid de internationella kvinnokongresser i Paris under 1890-talet, som nästa kapitel ska behandla. Kvinnor var även direkt involverade

16. *Histoire ...* Tomes 6–7, 8, 9.

i internationaliseringen av arbetarrörelsen. När den Andra socialistiska internationalen samlades till kongress för första gången i Paris år 1889 fanns kvinnor med.

Andra internationalen var hänvisad till att utveckla sin egen ideologi och komma med konkreta förslag i en mängd frågor där rörelsens främsta ideologer Karl Marx och Friedrich Engels inte hade gett några tydliga anvisningar i sina analyser av kapitalismen. Det handlade enligt historikern Eric Hobsbawm om viktiga ämnen som den agrara frågan, nationalismen, imperialism och den nya fas av kapitalism som var under utveckling.¹⁷ Till denna uppräknning måste läggas kvinnofrågan. Att socialister hade svårt att vara konsekventa i sin syn på kvinnor kommer vi att se genom glidningarna i inställning till och tolkning av hur en jämlikhet mellan kvinnor och män skulle kunna förverkligas i arbete, politik och lagstiftning.

Utvecklingen inom socialismen gick från en tidig aversion mot kvinnors lönearbete över huvud taget, genom en kortare period av verbalt utlovad jämlikhet mellan kvinnor och män, till krav på särbehandling av kvinnor som lönearbetare. Fientlighet mot konkurrens från kvinnor i arbetslivet hade manifesterats redan inom Första internationalen och också kommit till nationella uttryck.¹⁸

År 1889 gjordes ett förnyat försök att ena socialismen till ett internationellt samarbete. Riktigt lyckat blev försöket inte eftersom två kongresser med detta syfte hölls i Paris denna sommar, båda symboliskt omkring den 14 juli.¹⁹ Den ena kongressen dominerades av fackliga intressenter under engelskt inflytande medan den andra hade en politisk inriktning med tyskar som drivande. Den senare har i historiens belysning av många ansetts som den ”riktiga” startkongressen för den Andra socialistiska internationalen. Splittringen blev kortvarig och de två kongresserna skulle två år senare sammansmälta till en. Utan att ta ställning till dessa två kongressers olika legitimitet, behandlar jag här endast den med mer politisk inriktning.²⁰ Kongressernas inställning till arbetarskydd för kvinnor var inte särskiljande.

17. Hobsbawm i Preface till Haupt 1986:xiv.

18. Tex Weiland 1983:218 om Proletarischer Antifeminismus; Ardaillou 1998; McMillan 2000:115.

19. Joll 1955:33ff; *Histoire ...* Tome 5 1976:376ff (innehåller: Stegmann, C. & C. Hugo, *Handbuch des Sozialismus*, Zürich 1897.)

20. *Histoire ...* Tomes 6–7 1976, tar både upp Le Congrès marxiste de 1889 och Le Congrès Possibiliste de 1889.

PARIS 1889

När Andra internationalen höll sin första kongress i Paris 1889²¹ stod internationell arbetarskyddslagstiftning högt på dagordningen. Delegater förordade regelbundna möten i frågan och gemensamma ansträngningar över nationsgränserna.²² Eftersom detta var en fråga som deltagarna var överens om – med undantag för anarkisternas protester mot att socialister över huvud taget vände sig till staten med krav – blev dessa förslag knappast diskuterade. De blev hastigt genomröstade strax innan kongressen upplöstes. Trots denna summariska behandling kom resolutionen om arbetarskyddslagar att få en långsiktig betydelse för den socialpolitiska inriktningen inom Andra internationalen och påverkade därmed socialismen i många länder.²³ Den fick också betydelse för inställningen till nattarbetsförbud för kvinnor.

Hur framfördes denna på sikt viktiga fråga på dagordningen? Den var en del av en resolution som handlade om en *allmän* arbetarskyddslagstiftning med många punkter. Där förordades åttatimmars arbetsdag för *alla* arbetare och fabriksinspektion som säkrades genom lagstiftning. Den omfattande resolutionen krävde nattarbetsförbud för *alla* arbetare, manliga såväl som kvinnliga, om inte arbetets art gjorde nattskift nödvändigt. I två av resolutionens elva paragrafer nämndes kvinnor specifikt. Den ena ville att kvinnor inte skulle användas för sådant industriarbete som var skadligt för deras ”kvinnlige organ”, den andra att kvinnor samt unga arbetare under 18 år skulle förbjudas arbeta på natten.²⁴

Den första formuleringen om ett specifikt skydd av kvinnor, såg kvinnans fysik som mer utsatt för industriarbetets vådor än mannens och ville ha ett skydd grundat på biologin. Detta var en skyddsaspekt som länge funnit stöd inom den tyska rörelsen och haft viss framgång där. Den andra formuleringen om ett nattarbetsförbud för ungdomar och kvinnor är inte enkel att värdera ur ett genusperspektiv. Det stod på den långa kravlistan *efter* kravet att nattar-

21. Med den officiella titeln Congrès International Ouvrier Socialiste de Paris 1889, issu des Congrès de Bordeaux, de Troyes et de la Conférence Internationale de La Haye. Haupt 1964:105, not 3.

22. *Histoire de la IIe Internationale. Congrès internationaux socialistes de Paris 1889*. Geneva: Minkoff Reprint 1976) 1976:169f, hädanefter = *Histoire ...* Tomes 6–7; Lorwin 1929:70 anser att av alla frågor som behandlades på kongressen ”the most important was that of international labor legislation”; jfr *Histoire ...* Tome 5:376ff.

23. Joll 1955:45f.

24. *Histoire ...* Tomes 6–7:170; ”Verbot der Frauenarbeit in allen Industriezweigen, deren Betriebsweise besonders schädlich auf den Organismus der Frauen einwirkt.” *Histoire ...* Tome 5:378.

bete skulle förbjudas för alla överallt där det gick. Specialparagrafen *kan* läsas som en nedtrappning av detta allmänna krav, ett krav att falla tillbaka på som en kompromiss om det första inte skulle accepteras, eller något att förverkliga tills vidare, tills alla kunde omfattas av ett nattarbetsförbud. Det är viktigt att lägga märke till att denna första kongress inom Andra internationalen *inte* tog upp kvinnornas särbehandling som en egen punkt på dagordningen, utan placerade kravet för kvinnor bland andra specialkrav. Det bör därför ses som ett delfall under kravet på ett nattarbetsförbud för alla. Om detta visar på en politisk medvetenhet om en önskvärd jämlik behandling på arbetsmarknaden eller om det snarare bör hänföras till att denna första kongress var illa organiserad och dagordningen hastigt ihopkommen²⁵ lär vara svårt att få ett definitivt svar på. Det lämnar dock öppet för olika tolkningar.

Sabine Schmitt visar i sin bok om skydd för arbeterskor i Tyskland att det socialdemokratiska partiet just omkring år 1890 var försiktigt i sina programförklaringar och vid nationella kongresser med att skriftligen fordra särlagar för kvinnor, medan tidigare praktik, till och med bland riksdagsledamöter för partiet, inte varit tvekan. Socialdemokratiska kvinnor hade under slutet av 1880-talet vid flera tillfällen manifesterat sitt motstånd mot särlagar för kvinnor och istället velat se samma skydd för män och kvinnor. Skrivningen om arbetarskydd år 1889 visar på en oförmåga att ta tydlig ställning.²⁶

På denna marxistiska upptaktskongress till Andra internationalen höll Clara Zetkin sitt ofta citerade tal om kvinnoarbetet. Kanske höll hon det för att tolkningen av kongressens syn på kvinnors arbete inte skulle förbli otydlig? Denna ledande tyska socialdemokrat, i exil i Paris, betonade att kvinnors lönearbete var nödvändigt i ett industriellt samhälle, inte främst av ekonomiska skäl utan av principiella skäl. Kvinnors sociala och politiska jämlikhet (*Gleichstellung*) med män var beroende av deras ekonomiska självständighet. Den kunde kvinnor bara uppnå genom att själva utföra lönearbete. Zetkin opponerade sig både mot försök att förbjuda kvinnor att arbeta utanför hemmet och mot arbetsrättsliga begränsningar för de kvinnor som hade lönearbete. Båda dessa frågor hade diskuterats under decennier bland socialister i hennes hemland, utan att man egentligen kommit längre än till att det vore

25. Joll 1955:40.

26. Schmitt 1995a:43–62.

omöjligt att förbjuda kvinnor att lönearbeta. Kvinnors betalda arbeten var dessutom, enligt Zetkin, en solidaritetshandling med ”arbetarsaken”. Denna inställning hade Zetkin delat med många av kvinnorna inom sitt parti under 1880-talet och hon får här ses som en taleskvinna för detta ställningstagande. Hennes tal var jämlikhetsinriktat och mottogs väl. Det har blivit ett av de tal som Zetkin hållit, som fått spridning och uppskattats under senare tid.²⁷

Som en parentes bör nämnas att krav på en generell arbetarskyddslagstiftning under 1880-talet varit uppe som huvudfråga på några viktiga tidigare arbetarkonferenser med internationellt deltagande. Enligt *Handbuch des Sozialismus*, som utkom i Zürich 1897, hade krav på en internationell utbredning varit aktuell både i Chur 1881 och i Paris 1886, och det fanns med i det tyska Erfurtprogrammet. Intresset för en utökad arbetarskyddslagstiftning fanns senare med på dagordningen och ifrågasattes av få under de internationella socialistiska kongresser som hölls under 1890-talet. Det går att säga att en nationell arbetarskyddslagstiftning, som borde internationaliseras, var ett viktigt krav som socialistiska kongresser ställde på stater under 1890-talet. När Andra internationalens historia har skrivits eller diskuterats har forskningen ofta intresserat sig för andra frågeställningar: frågan om reform kontra revolution samt fredsfrågan har varit intressanta för forskare, liksom frågan om vilka grupper som skulle uteslutas ur Internationalen.²⁸ Forskningen har i mycket handlat om vilken intern ideologi och politik som Andra internationalen skulle kunna enas omkring för att sprida.

Att arbetarskyddslagstiftning inte blivit prioriterad i historieskrivningen beror antagligen på två saker; för det första har diskussionerna på kongresserna inte varit koncentrerade på denna fråga eftersom enigheten om den varit stor, för det andra har de forskare som studerat Andra internationalen i huvudsak varit intresserade av ideologiska skillnader mellan socialister inom Internationalen mer än vad som förenade dem. Intresset har legat på vad som kunnat förklara Andra internationalens upplösning, inte på vad som höll den samman och vilka frågor den drev positivt. *En* arbetarskyddsfråga har

27. *Histoire ...* Tomes 6–7:128–133 hela talet (i original 80–85) ”die Arbeitersache” (132); Clara Zetkin, ”Die Arbeiterinnen- und Frauenfrage der Gegenwart” 1889, nytryckt i Brinker-Gabler 1979:134–146; T ex Thönnessen 1969:41ff; Schmitt 1995a:47, 51ff.

28. *Histoire ...* Tome 5:26ff & 373ff; Joll 1955:43ff; [UW:] Ingen bok eller annan analys har skrivits om den Andra internationalens inställning till arbetarskyddslagstiftning. Åtminstone har jag inte hittat någon sådan; ej heller enl Linden 1988 samt Linden & Rojahn 1990.

historikerna lyft fram och betonat: kravet på åttatimmarsdagen. Det antogs gemensamt 1889 och gav upphov till 1 majfirandet. Denna dag uppfattades som en strejk för kravet på en begränsning av arbetstiden. Men kraven på arbetarskydd var betydligt bredare än denna arbetstidsförkortning och förblev viktiga för den internationella arbetarrörelsen. De liksom normalarbetsdagen var krav som riktades mot staten/stater.

Frågan om särlagar för kvinnor eller allmänna arbetarskyddslagar, lika för alla, kom att bli något av ett olöst problem för socialismen under 1890-talet. Trots att särlagar för kvinnor länge funnits som ett tema på nationell nivå i flera länder inom socialismen, verkar sådana särlagar i övergången mellan 1880- och 90-talet temporärt ha blivit lägre prioriterade än ett generellt skydd.²⁹ Det är en tendens som kan ses på de internationella kongresserna. Diskursen gick under några år mot en betoning av jämlikhet på arbetsmarknaden; Clara Zetkin gav 1889 röst åt den inriktningen. Men perioden blev kortvarig. Man kan följa en glidning tillbaka till önskemålet om en särbehandling av kvinnor på kongresserna inom Andra internationalen redan under första delen av 1890-talet. Den tiden har kallats för Internationalens ”konstitutiva” period och kännetecknas bland annat av att det inte fanns någon sammanhållande kraft – ett kansli – mellan kongresserna och att inriktningen, det vill säga dagordningen, var beroende på vilket land som stod som arrangör.³⁰ Säkert bidrog detta till att vissa resolutioner som togs under denna tid ganska omärkligt igen kunde försvinna ur det medvetande som kongresserna skapade av sin historia.

BRYSSEL 1891

Uppfattningen om en jämlikhet mellan kvinnor och män tycks än en gång – och det kraftigt – understrykas vid den kongress som Andra internationalen höll i Bryssel två år senare. År 1891 hade man med visst besvär och genom kompromisser åstadkommit en enda kongress, vilket bland annat hade inneburit försök att integrera den engelska fackliga rörelsen och få med de så kallade possibilisterna.³¹ Detta gjorde antagligen det fackliga inflytandet starkare. På sikt kan det ha bidragit till den omsvängning som skulle äga

29. Schmitt 1995a:45ff.

30. Bürgi 1988:336ff.

31. Joll 1955:67; Bürgi 1988.

rum i frågan om skyddslagar för kvinnor. Men sammanslagningen betydde även att de som förordade politisk aktivitet hade gått segrande ur fraktionsstriderna. Anarkisternas tid inom internationalen var räknad; staten skulle inte avvisas utan kongresserna kunde ställa krav på den även innan den blivit socialistisk.

I Bryssel blev deltagarna provocerade att ta principiell ställning till om kvinnor skulle behandlas som jämlikar, genom ett utspel av den belgiske socialisten Émile Vandervelde. Han var en tjugofemårig begåvad radikal jurist på sin första internationella kongress och skulle i en nära framtid stå som ledare för det socialistiska partiet i sitt hemland. Vandervelde ansåg att kvinnornas största uppgift var att sköta sina plikter i hemmet. Hans formulering om detta ledde till omedelbara reaktioner. Votering begärdes och en överväldigande majoritet slog fast sin avsikt att driva en politik för jämlikhet mellan kvinnor och män. Bara tre personer anmälde avvikande åsikt.³²

Under kongressen 1891 blev arbetarskyddsfrågans centrala ställning nertonad men den var fortfarande viktig. Den får ses som ett uttryck för Andra internationalens ambivalenta önskan att arbeta inom det rådande systemet parallellt med att ifrågasätta det. Sammankallandet av Berlinkonferensen 1890 hyllades som en moralisk seger för socialismen. Berlinrekommendationerna om internationella regler för arbetarskydd demonstrerade en möjlighet att uppnå resultat genom politisk propaganda och arbete i riksdagen, menade socialister. Denna positiva tolkning av Berlinkonferensen banade väg för nattarbetsförbudet för kvinnor inom arbetarrörelsen. Ett sådant särförbud kunde tolkas som det första steget mot en allmän internationell arbetarskyddslagstiftning, och hur som helst tillfredsställde det de delar av den fackliga rörelsen som var avog till kvinnors konkurrens med män om arbetstillfällen.

De österrikiska och tyska delegerade var i Bryssel angelägna om att markera att målet för Andra internationalen inte fick stanna vid krav på bättre och bättre arbetarskyddslagstiftning. Dessa grupper ville betona vikten av ”klasskamp”, det vill säga en bred politisk kamp framför en ekonomiskt reformistisk. Om politisk makt uppnåddes skulle arbetarna själva kunna stifta lagarna

32. Redan 1889 hade Vandervelde uttryckt sin åsikt om att kvinnors natur gjorde dem lämpade för arbete i hemmet, inte utanför. Vandervelde 1889:81; Jöll 1955:73f; Thönnessen 1969:51; *Congrès international ouvrier socialiste. Bruxelles, 16–23 août 1891. Histoire de la IIe Internationale*. Tome 8, Geneva: Minkoff Reprint 1977:314, hädanefter = *Histoire ...* Tome 8.

och inte längre behöva be de sittande makthavarna om arbetarskydd. Vad som uppnåtts på Berlinkonferensen var inte heller tillfredsställande, menade de två tysktalande grupperna, som framhöll att regeringar egentligen inte ville göra de verkligt nödvändiga reformerna. Därmed syftade de bland annat på en åttatimmars arbetsdag, som var Internationalens krav sedan 1889. Trots kritiken kvarstod deras stöd för kraven på arbetarskyddslagstiftning, sådan den formulerats vid förra kongressen i Paris. För att skynda på en internationellt enhetlig arbetsrättslig lagstiftning uppmanade kongressen varje land att göra enkäter om arbetarnas förhållanden och komma med förslag på lagar.³³

Efter kongressen 1891 valde några kvinnor att betona uttalandet till förmån för jämlikheten, som hade tagits i Bryssel, när de analyserade det politiska läget. Fransyskan Paule Minck betonade socialismens inriktning på jämlikhet mellan kvinnor och män. Hon utgick ifrån kongressens resolutioner i några artiklar om kvinnans emancipation, som publicerades i den franska socialistiska tidskriften *La Question Sociale* 1891. Tyskan Lily Braun uppmärksammade också utfästelsen. Den, menade Braun, gjorde det socialdemokratiska programmet till det enda politiska i Tyskland som ”krävde en jämlikhet mellan könen” genom att begära ”avskaffandet av alla lagar, både i offentlig och privaträttsligt hänseende, som gör att kvinnan kommer i underläge i förhållande till mannen”.³⁴

Försäkringarna om jämlikhet år 1891 blev ganska snart skamfilade. Vad

33. Protokoll och referat av kongresserna i Paris 1889 och Bryssel 1891 finns i flera versioner. Det går knappast att avgöra vilka som är mest tillförlitliga. En stark betoning på arbetarskyddslagstiftningen gör referaten av Stegmann & Hugo 1897, som däremot inte uppmärksammar frågan om kvinnor och jämlikhet: de tar varken upp Clara Zetkins tal om jämlikhet mellan kvinnor och män i arbetet år 1889 eller kongressens stöd för jämlikhet två år senare. Inte heller kommenterar de förslagen om särlagar för kvinnor. *Histoire ...* Tome 5:379ff.

34. Under rubriken "L'emancipation de la femme et le socialisme" betonade Minck jämlikheten, med tydliga referenser till Paris- och Brysselkongresserna. Hon jämförde förtrycket av kvinnor med förtryck av andra grupper i samhället och skrev att socialismen stod på alla förtrycktas sida. *La Question Sociale* 1/10 & 1/11 1891:31; "[...] die einzige Partei in Deutschland, deren Programm die Forderung der Gleichberechtigung der Geschlechter aufstellt". Partiet krävde allmän rösträtt och "[...] die Abschaffung aller Gesetze, welche die Frau in öffentlich- und in privatrechtlicher Beziehungen gegenüber dem Manne benachtheiligen." Braun-Gizycki 1896:17; De socialdemokratiska partidagarna i Erfurt 1891 och deras program hade inte heller tagit några särbestämmelser om skydd för kvinnor. Men Eduard Bernstein hade argumenterat för sådana i *Die Neue Zeit* samma år, Thönnessen 1969:50f. Bernstein 1891.

man egentligen hade beslutat förblev oklart och kunde tolkas på flera sätt. Kanske var det bara kvinnor som lagt stor vikt vid omröstningen? Den unge Vanderveldes gammalmodiga kvinnosyn blev vanlig inom den internationella socialistiska rörelsen. Jämlikhet som idé för arbetslivet fick ge vika för en särartsdiskurs och därav följande krav på särbehandling.

ZÜRICH 1893

Andra internationalen tog upp arbetarskyddslagarna igen under sin tredje kongress i Zürich 1893. Där visade sig en dramatisk förändring av den socialistiska opinionen. En lagstiftning om nattarbetsförbud för kvinnor hade år 1891 införts i Tyskland och 1892 i Frankrike. Verkligheten hade förändrats.³⁵ Under inflytande av detta samt rekommendationerna från arbetarskyddskonferensen i Berlin 1890 och från det mäktiga tyska socialdemokratiska partiet begärde de församlade att kvinnor skulle särbehandlas. Det fackliga inflytandet inom internationalen medverkade sannolikt. Det blev tydligt att den för män komplicerade frågan om förhållandet mellan kvinnor och män på arbetsmarknaden inte var löst genom en enstaka omröstning om principiell jämlikhet.

Det tyska socialdemokratiska partiet kunde verka fritt från 1890. Under åren i exil hade flera av partiets ledare tagit sin tillflykt till Zürich där tidningen *Sozialdemokrat* fått ha sin redaktion. Efter 1890 hade partiet konsoliderat sig över hela Tyskland och blivit det största socialistiska partiet i den industrialiserade världen under en enande ledare, August Bebel.³⁶ Den alltmer rigida inställningen till kvinnor kan förmodas ha samband med att denna tredje kongress hölls i staden Zürich, med dess anknytning till det tyska partiet, och särskilt dess fackliga gren. Därtill var Schweiz det land som hade utvecklade traditioner om att särbehandla kvinnor i sina egna arbetsmarknadslagarna och som länge försökt sprida dessa internationellt.

Önskvärdheten av en jämlikhet mellan kvinnor och män, som hade kommit till uttryck vid tidigare kongresser, blev i Zürich föremål för en intensiv debatt, som om de tidigare debatterna inte ägt rum. En speciell arbetar-

35. Carr 1977:189; Zancarini-Fournel 1995:75ff; Schmitt 1995a: 98ff; Schmitt 1995b:131ff.

36. Gagliardi 1927:34; Trappe 1934: 3; Joll 1955:53; Bürgi 1988 beskriver samarbetet med tyska inför kongressen i Zürich; Wecker 1995; [UW:] Få fransmän var närvarande, eventuellt beroende på att de hade föredragit en franskspråkig ort för kongressen. Se Bürgi 1988:352.

skyddslagstiftning för kvinnor fick i Zürich för första gången en egen plats på dagordningen. Tidigare krav på ett nattarbetsförbud för alla arbetare upprepades inte; kravet var avgränsat till kvinnor. Louise Kautsky från Österrike presenterade förslaget. Det inleddes med en attack på den borgerliga kvinnörelsen, som blev anklagad för att ta avstånd från skyddslagar för kvinnor. Det kapitalistiska samhället exploaterade både kvinnor och män, betonade Louise Kautsky, men det var nödvändigt att ”erkänna den speciella roll som kvinnor har, som beror på att könen är olika” och på kvinnans ”viktiga roll som moder till barn”. Kautskys resolution föreslog för *kvinnor*: åtta timmars arbetsdag, nattarbetsförbud, förbud att arbeta två veckor före och fyra veckor efter barnsörd samt statligt anställda fabriksinspektriser.³⁷

Förslaget fick skarp kritik av några deltagande kvinnor. En av dem, belgiskan Émilie Claeys, framhöll att ”en sådan behandling kommer att få motsatt effekt mot den eftersträvade”. Hon bad om jämlikhet i dess strikta betydelse, precis som Clara Zetkin gjort fyra år tidigare. ”Vi kan inte gå med på ett krav på kortare arbetstid för kvinnor än för män. Vi vill inte ha några speciella rättigheter för kvinnor.”³⁸

Émilie Claeys var textilarbeterska och hade i sin hemstad Ghent 1886 grundat en propagandagrupp för socialistiska kvinnor. I denna arbetarstad, med en socialistisk rörelse som växt under 1880-talet, var kvinnorna politiskt aktiva och respekterade som jämbördiga av de socialistiska männen. Belgien hade knappast några arbetarskyddslagar alls och inga särlagar för kvinnor, vilket hade gett upphov till ett samarbete över könsgränserna, som torde vara unikt inom tidens fackliga rörelse. Claeys var engagerad för kvinnors jämlikhet med män och för deras direkta deltagande i produktionen. Därmed hoppades Claeys att kvinnor skulle bli ekonomiskt oberoende av män och inte längre underordnade som hustrur. År 1889 hade hon för övrigt publicerat en

37. "[...] und andererseits die durch die Differenzierung der Geschlechter geschaffene besondere Rolle der Frau verkennt, nämlich ihre für die Zukunft der Gesellschaft so wichtige Rolle als Mutter der Kinder; [...]" (37 samt 244), *Protokoll des Internationalen Sozialistischen Kongresses ... 1893, 1894, hädanefter = Histoire ... Tome 9:243ff (244)*; Schmitt 1995b:136ff diskuterar denna kongress och knyter dess utveckling till vad som hände inom det inflytelserika tyska socialdemokratiska partiet.

38. "Wir sind überzeugt, dass diese Behandlung gerade zu dem entgegengesetzten Resultat führen würde, was beabsichtigt worden ist." (38) samt "Und besonders können wir uns damit nicht einverstanden erklären, dass man für die Frauen eine grössere Verkürzung der Arbeitszeit verlangt als für den Mann; wir verlangen keine Reservatrechte für die Frau" (55), *Histoire ... Tome 9*.

bok om kvinnors rösträtt som tryckts i 12 000 exemplar.³⁹ Hon ville ha både politiskt och ekonomiskt medborgarskap för kvinnor och för män.

Émilie Claeys inlägg fick stöd. Adelheid Dworschack från Österrike markerade ”inget speciellt skydd för oss kvinnor”, med tillägget att hon ville införa ledighet vid barnsörd. Annan kritik drog fram de ekonomiska konsekvenserna av att begränsa kvinnors lönearbete. Nellie Van Kol, som tillsammans med Émilie Claeys sedan 1890 gav ut tidningen *De Vrouw* (”Kvinnan”), varnade melodramatiskt för att miljoner ogifta arbeterskor skulle behöva välja mellan att dö av svält eller att prostituera sig om skyddslagar infördes. Den engelska delegaten Margaret Irwin ville ta bort resolutionens angrepp på den borgerliga kvinnorörelsen, eftersom hon ville hålla dörren öppen för ett samarbete. Ett stort antal delegater från Belgien, Spanien, Rumänien, Holland, Italien, Frankrike, Ryssland och England förde fram den ekonomiska jämlikheten när de krävde ett tillägg till resolutionen, nämligen ”lika lön för lika arbete”. Wilhelmina Drucker, som 1886 inträtt i det holländska socialdemokratiska partiet, stiftade på denna konferens bekantskap med Claeys.⁴⁰ Drucker skulle på senare kvinnokongresser föra fram en kritik av den ojämlika arbetarskyddslagstiftningen. Hennes hållning måste ha stärkts av kvinnornas kritik i Zürich.

Women Workers’ Association från England och Irland föreslog att man skulle göra ett tillägg i vilket både kampen för *lika lön* och för *samma* arbetarskyddslagstiftning för män och kvinnor betonades.⁴¹ Detta dubbla krav som betonade ekonomisk och juridisk jämlikhet på arbetsmarknaden hade redan antagits som en resolution vid en socialistiskt feministisk kongress i Paris

39. Hilden 1993:263ff.

40. “[...] keinen besondern Schutz für uns Frauen” (38), ”Für gleiche Arbeit gleichen Lohn” (40). Nellie Van Kol var gift med socialdemokraten Hubert Van Kol, representant för Holland. Hon nämns inte i kongressens deltagarlista. *Histoire ...* Tome 9: 39f & 55ff; Senare kom Dworschack, som gift Popp, att ändra uppfattning om särslag. Popp 1912; I deltagarlistan finns ”Marguerite Irwin, Glasgow, Women’s Provident Protective League”, vilket var Margaret H. Irwin, Women’s Protective and Provident League of Glasgow. Hon deltog i flera statliga utredningar i Storbritannien om kvinnoarbete och dess reglering, bl a var hon medskribent i *The Employment of Women*, Malcolmson 1986:58f. Irwin var fram till 1895 den skotska organisationen för The Women’s Trade Union League, därefter sekreterare i the Scottish Council for Women’s Trades, Gordon & Doughan 2002:12; se även Irwin 1896, 1897, 1900 och 1906; Om Wilhelmina Drucker, Everard 1998; Sambandet mellan kvinnoarbetets villkor och prostitution var återkommande inom socialdemokratisk argumentation och hade också använts mot särslag. Thönnesen 1969:55; Hilden 1993:265.

41. *Histoire ...* Tome 9:38.

1892. Här framfördes det i en odiskutabelt socialistisk kontext, där män var i majoritet. Då fick den inte något brett stöd.

Kvinnorna på kongressen var splittrade. Den inflytelserika Clara Zetkin hade ändrat ståndpunkt sedan 1889 och stödde inte de oppositionella. Tillammans med Louise Kautsky talade hon till och med emot tillägget om lika lön. Clara Zetkin betonade istället moderskapet som centralt för förståelsen av kvinnans uppgifter på arbetsmarknaden. Hennes helomvändning var vid denna kongress ganska ny. På fyra år hade hon ändrat sin syn. Under samma tid hade det tyska socialdemokratiska partiet växt till det största politiska partiet i Europa och fått ett avgörande inflytande över Andra internationalen. Med denna maktställning i ryggen anklagade Zetkin den fackliga aktivisten Émilie Claeys för att hon höll fast vid jämlikheten och därmed drev en ”gamal kvinnorättshaveristisk ståndpunkt”. En sådan jämlikhetslinje brukade betona att varje man var fientligt inställd till kvinnan, enligt Zetkin.⁴² Hon försökte därmed sätta Émilie Claeys och de andra opponentererna på plats genom att nästan öppet kalla dem för borgerliga. Som sådana var de otillräkneliga som debattörer på en kongress för proletärer. Zetkin anklagade sina meningsmotståndare i denna kvinnofråga för manshat, något som feminisms motståndare gjort till ett av sina stapelargument.

Slutet blev att kongressen accepterade den ursprungliga skrivningen av förslaget för ett arbetarskydd för arbeterskor. Något mildrades det genom ett likalönstillägg, men det var allt som blev kvar av jämlikheten. Kvar stod angreppet på den borgerliga kvinnorörelsen. Kombinationen av ett krav på speciell arbetarskyddslagstiftning för kvinnor kopplat till ett krav på lika lön för lika arbete blev en standardformulering inom Andra internationalen under de följande årtiondena.

Att kongressen accepterade kravet på ”lika lön för lika arbete” utan längre diskussion visar på denna slogans dubbeltydighet, något som den amerikanska historikern Alice Kessler-Harris ingående har analyserat. Både de som var för och de som var emot en särslagstiftning för kvinnor kunde samsas om kravet på lika lön men med olika förhoppningar om dess effekter. Somliga tolkade ”lika lön för lika arbete” som ett skydd för mäns arbeten mot den

42. "[...] der Standpunkt, den diese Delegirtin vertrat, ist der alte frauenrechtlerische Standpunkt [...]" (38), *Histoire ...* Tome 9:38f; Joll 1955:65ff; Schmitt 1995a:49ff & 1995b:136ff.

billigare kvinnoarbetskraften, eftersom kvinnor genom likalönen inte skulle kunna underbjuda manslönerna. Därtill upprätthöll kravet ofta en genusarbetsdelning, det vill säga det bidrog till att arbetsgivare ogärna blandade kvinnor och män på ”lika arbeten”, för att kunna betala kvinnor mindre. Båda dessa skäl var starka för de män som fruktade konkurrens från kvinnor. För många andra – bland dem många radikala kvinnor – stod kravet på lika lön för principen om rättvisa och jämlikhet i arbetslivet och rymde en förhoppning att fackföreningarna skulle genomföra och stödja löneaktioner, som skulle säkra höjda löner för de kvinnliga kamraterna.⁴³ Kravet restes ofta och gärna på kvinnokongresser.

Debatten i Zürich visar att inte alla socialistiska kvinnor i Europa kände sig väl till mods med den relativt nyetablerade positiva tyska hållningen till särlagar och den resolution som antogs 1893. Till och med några av de tyska kvinnorna hade förhållit sig avvaktande till sitt partis politik fram till detta år. Sedan tycks de flesta ha fogat sig. Clara Zetkin tog ledningen i denna omsvängning. Hon hade gått över till en kampanj för särlagstiftning för kvinnor i tidskriften *die Gleichheit* (”Jämlikheten”), för vilken hon var redaktör sedan år 1892.⁴⁴ Därmed gjorde hon det manligt dominerade partiets politik på området till rättesnöre för den socialistiska kvinnorörelsen, vars odisputabla ledare hon var.

Clara Zetkins ställningstagande blev normgivande. Hon skulle försvara denna inställning på senare internationella kongresser för socialistiska kvinnor liksom vid andra kvinnokongresser. Frågan blev i Tyskland en profilfråga för den socialdemokratiska kvinnorörelsen. Bland socialistiska kvinnor utanför Tyskland skulle särlagar längre förbli en kontroversiell fråga. Den skulle komma tillbaka gång på gång. Och mer än femton år senare, vid Andra internationalens tionde kongress i Köpenhamn, skulle skandinaviska kvinnor opponera sig mot särbehandling av arbetarkvinnor på arbetsmarknaden.

43. *Histoire ...* Tome 9:39f; Kessler-Harris 1990:81ff.

44. *Histoire ...* Tome 9:40; Zetkins nya linje kan följas i tidskriften *Die Gleichheit*. K. Gomard (Women’s Research Center, Aarhus, Danmark) har sammanställt en innehållsförteckning över allt som publicerats i *Die Gleichheit* och vänligt låtit mig få en kopia av den; Socialistiska kvinnor skrev i en rapport om sin egen historia att tyska kvinnor hade opponerat sig mot speciella skyddslag fram till 1893. *Reports to the First International Conference of Socialist Women 1907*:10f; Clara Zetkin & Lily Braun, ”Gesetzlicher Arbeiterinnenschutz zum Parteitag der Sozialdemokratischen Partei 1899 in Hannover”, Brinker-Gabler 1979:181; Schmitt 1995a:47ff.

Franska socialistiska kvinnor gillade inte heller resolutionen i Zürich. De skulle betydligt längre än de tyska socialisterna bevara sin motvilja inför ett nattarbetsförbud för kvinnor, debattera frågan och agera i opposition mot sina manliga kamrater.